

ederken Müşterî ve arkadaşları Hârizm sınırına varırlar. Behrâm ve adamları da oraya gelmiştir. Behrâm, Müşterî'yi ve Bedr'i esir alır, fakat önceden şehre gitmiş olan Mihrâb durumu öğrenip Şah Keyvân'a haber verir. Behrâm yakalanır ve Müşterî tarafından canı bağışlansa da on gün sonra korkusundan ölür. Nâhid'le evlenen Mihr babasının ülkesine dönerek tahta çıkar. Müşterî de vezir olur. Beş yıl kadar sonra Mihr ölünce Müşterî de aynı anda ölür. Cenazelerin kaldırıldığı akşam Nâhid de ölür, diğer dostları da kısa bir süre içerisinde vefat ederler.

Pek çok nüshası bulunan *Mihr ü Müşterî*'nin (meselâ bk. Tahran Millî Ktp., nr. 104; Tahran Melik Ktp., nr. 5934; British Library, Add., nr. 6619; Medine Ârif Hikmet Ktp., Fennü't-târîhi'l-Fârisî, nr. 4323; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4190, 4326; TSMK, Hazine, nr. 687, 705, 831; Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Ktp., FY, nr. 1005) Türkçe'ye birçok çevirisi yapılmıştır. Bunlardan ilki, II. Murad döneminde Osmanlı saray şairlerinden olduğu anlaşılan Hassân'ın padişahın emriyle 835 (1431-32) yılında gerçekleştirdiği 5403 beyitlik tercümedir. Tek nüshası Paris'te bulunan yazmanın (Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds, nr. 313) mikrofilmi Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (mikrofilim arşivi, nr. 2170). Nüsha hareketli olup başlıkları Farsça'dır. Eser üzerindeki lisans (Neslihan Özdoğan [vr. 1^b-13^a]) ve yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır (Hüseyin Kara [vr. 13^b-20^a], Nasrullah Özsoy [vr. 20^a-26^b], Kâmil Tiken [vr. 27^a-33^b], M. Okan Baba [vr. 33^b-39^b], Fatma Nur Yılmaz [vr. 39^b-45^b], 1986, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). İkinci çeviri II. Bayezid dönemi şairlerinden Münîrî İbrâhim Çelebi'ye (ö. 927/1521) aittir. Nüshalarından biri British Library (Or., nr. 7742), diğeri Fâtiş Millet Kütüphanesi'nde (Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 1185) bulunan eser 6011 beyit olup girişinde Münîrî'nin ilâve ettiği tevhid, na't, münâcât, methiye yanında metnin çeşitli yerlerinde "şi'r" başlığı altında gazeller de bulunmaktadır. Eser üzerinde Ayten Akman-dor doktora çalışması yapmıştır (*Münîri ve Mihr ü Müşterî Mesnevisi*, 1983, AÜ DTCF Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı). Üçüncü çeviri Ağacan b. Emîr Hüseyin'e aittir (*DîA*, III, 504). II. Selim devri şairlerinden Pîr Mehmed Azmî de sultanın emriyle *Mihr ü Müşterî*'den 1000 beyit kadar tercüme etmiş, sultanın ölümü sebebiyle çeviri yarım kalınca oğlu Azmîzâde Mustafa Hâletî 500 beyit daha tercüme etmiş, ancak eser yine tamamlanmamış-

tır (*DîA*, IV, 349; Riyâzî, vr. 104^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1914). Kiçi Mirzâde Yahyâ Mîrî'nin (ö. 1008/1599) Farsça'sından aynen çevirdiği (Kınalızâde, II, 945) bir başka *Mihr ü Müşterî*'nin iki nüshası bulunmaktadır (İÜ, TY, nr. 3520; Medine Ârif Hikmet Ktp., Fennü'l-edebî't-Türkî, nr. 3501). Kaynaklarda Ümmüveledzâde Ali b. Abdülazîz'in (ö. 980/1572) (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1914), Molla Mâsîzâde Fikrî Dervîş'in (ö. 992/1584) (Ahdî, vr. 158^a) ve Lokmân b. Hüseyin'in de (ö. 1010/1601'den sonra; bk. *Osmanlı Müellifleri*, III, 136) *Mihr ü Müşterî* çevirilerinden söz edilmişse de bunlar henüz ele geçmemiştir.

Benzer bazı mesneviler *Mihr ü Mâh* adını taşımaktadır. Cemâlî-i Dihlevî'nin (ö. 942/1535) Hindistan'da Assâr'ın etkisiyle yazdığı *Mihr ü Mâh* bunlardandır. *Mihr ü Nigâr* adıyla da bilinen bu eser 3600 beyit olup *Mihr ü Müşterî* ile aynı vezindedir ve Hindistan'da yazılan en eski Farsça mesnevi olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Cemâlî'nin *Mihr ü Mâh*'ı çocuğu olmayan padişahın bir dervişin duasıyla oğul sahibi olması, Mâh'ın sevgilisi Mihr'i aramak için yola çıkması, deniz yolculuğu ve bu esnada fırtınaya yakanıp batan gemiden bir tahta parçasına tutunarak kurtulmaları, bir kalede devin öldürülmesi, Mâh'ın Mihr'in ülkesinde evlenip babasının bulunduğu ülkeye dönmesi ve orada hükümdar olması gibi birçok konuda Assâr'ın *Mihr ü Müşterî*'siyle benzerlikler göstermektedir. İki mesnevi arasındaki en önemli farklılık Assâr'ın kahramanlarının her ikisinin de erkek olmasıdır. Ayrıca Cemâlî bazı vesilelerle tasavvufî meseleleri de ele almıştır (geniş bilgi için bk. Anbarcıoğlu, *TTK Belleten*, XLVII/188 [1984], s. 1159-1162). XVII ve XVIII. yüzyıllarda Fars edebiyatında birçok şairin *Mihr ü Mâh* ya da *Hurşîd ü Mâh* adıyla mesneviler yazmaya devam ettiği görülmektedir (a.g.e., XLVII/188 [1984], s. 1152). Bunlardan anonim *Mihr ü Mâh* ile Assâr'ın ve Cemâlî'nin mesnevileri arasında birçok benzerlik vardır (bu üç eserin karşılaştırılması için bk. a.g.e., XLVII/188 [1984], s. 1164-1168).

Türk edebiyatında XVI. yüzyıldan itibaren *Mihr ü Mâh* adıyla yazılan mesneviler İran edebiyatındaki örneklerden oldukça farklıdır. Bunlardan Âlî Mustafa Efendi'nin eseri Şehzade Selim (II. Selim) adına kaleme alınmış olup eski astronomi anlayışına ve Batlamyus kozmogonisine uygun alegorik bir manzumudur. 1164 beyit olan bu aşk mesnevisinin iki nü-

hası bilinmektedir (Süleymaniye Ktp., İsmihan Sultan, nr. 342; British Library, Or., nr. 7475). Kastamonulu Kiyâsî (XVI. yüzyıl) ve Çorlulu Zarîfî'nin (ö. 1032/1623) yazdığı *Mihr ü Mâh*'lar da günümüze ulaşmıştır. Ancak Âlî'nin eseri tasavvufî kavramların daha yoğun işlenmesi bakımından diğer ikisinden ayrılır (bunlarla ilgili tezler için bk. bibl.). Kaynaklarda Necâtî Bey (*Osmanlı Müellifleri*, II, 435) ve Hâmidî'nin (Küleçki, II, 94-124) *Mihr ü Mâh* adlı eserlerinin olduğu belirtilmekteyse de bunlar henüz ele geçmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 774, vr. 158^a; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 924-925, 944-946; Riyâzî, *Riyâzû's-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 104^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1914; Rieu, *Catalogue*, II, 626-627; *Osmanlı Müellifleri*, II, 435; III, 135-136; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 213-215; *FME*, s. 303-304; Münzevî, *Fihrist*, IV, 3255; Meliha Ülker Anbarcıoğlu, "Mihr ü Mâh Kıssası", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1971, s. 1-54; a.m.f., "Der Bâre-i Kısas-i Mihr ü Mâh", *DDL*, II/2 (1975), s. 1-12; a.m.f., "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşterî Mesnevileri", *TTK Belleten*, XLVII/188 (1984), s. 1151-1189; a.m.f., "Kiyâsî'nin Mihr ü Mah Mesnevisi", *Erdem*, II/4, Ankara 1986, s. 87-170; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 133; Neslihan Özdoğan, *Mihr ü Müşterî, Hassân: vr. 1^b-13^a* (lisans tezi, 1982), İÜ Ed. Fak. Ktp., nr. 1800, s. 14; Zeynep Sabuncu, *Mihr ü Mâh: Mustafa Âlî* (yüksek lisans tezi, 1983), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, Tahran 1366, IV, 1027-1028; İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, II, 148-154; Vedat Nuri Turhan, *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni ile İncelemesi* (yüksek lisans tezi, 1995), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Numan Küleçki, *XI XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı*, Erzurum 1999, II, 94-124; A. Atilla Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler*, İstanbul 2002, s. 87-91; Orhan Bilgin, "Assâr 1 Tebrîzî", *DîA*, III, 504; Halûk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", a.e., IV, 349.

A. AZMÎ BİLGİN

MİHRAB

(محراب)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan ilmi dergi.

İlk sayısı 15 Teşrinisâni 1339 (15 Kasım 1923), son sayısı 1 Nisan 1341 (1925) tarihli olup yirmi sekiz sayı çıkmıştır. Küçük boy ve kapaklı olan dergi birinci yıl on beş günde bir yirmi dört sayfa, ikinci yıl ayda bir kırk sekiz sayfa olarak yayımlanmış, bazan iki sayı birleştirilmiştir. Sayfa nu-

maraları devam eden dergi ilk yıl 880, ikinci yıl 192 sayfa olmak üzere toplam 1072 sayfalık bir koleksiyon oluşturur. Derginin mesul müdürü Âgâh Mazlum'dur. Arka kapağındaki duyurulardan derginin yurt içi ve yurt dışı aboneleri bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mihrab resimsiz, siyasetten bahsetmeyen, ağırlıklı olarak felsefî yazılar ihtiva eden, şiir, deneme, tercüme, roman, tıp, tarih, coğrafya, kelâm, etnografya, ahlâk, sosyoloji, psikoloji gibi konularda dârülfünunun eksenli akademik yazıların yoğun olduğu bir dergi hüviyetindedir. Bu hüviyet Türkiye'de Doğu - Batı, eski - yeni, madde - ruh mücadelesinin yoğun bir şekilde sürdüğü, yaşanan olayların yorumlanması ve yeni bir yapılanmanın nasıl bir yol takip edeceği, devrin münevveri tarafından olayların nasıl ele alındığı noktasında derginin önemli bir yönünü ortaya koymaktadır. Dergide yer alan isimler de hem o yıllarda hem sonraki dönemlerde alanlarının tanınmış şahsiyetleridir. Özellikle felsefe, sosyoloji, tarih alanında yazı yazanlar devrin ilim ve fikir dünyasını yönlendirenler arasında bilinen sosyolog, filozof ve tarihçilerdir. Mehmet Emin (Erişirgil), Yusuf Ziya (Yörükân), Babanzâde Reşid, Mustafa Şekip (Tunç) felsefe yazılarını; Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), Ahmed Hikmet (Müftüoğlu), Abdülhak Hadi sosyoloji; Mükrimin Halil (Yınanç), Hilmi Ziya (Ülken), Yusuf Ziya (Yörükân) ve M. Şerefettin (Yaltkaya) tarih yazılarını kaleme almışlardır. Tasavvuf ve tasavvuf tarihiyle ilgili olarak da Hüseyin Şemi, Babanzâde Reşid, İzmirli İsmail Hakkı'nın makaleleri görülmektedir.

Sanat ve edebiyat açısından pek zengin bir muhtevaya sahip olmayan dergide şairler arasında Necip Fazıl (Kısakürek), Ahmet Kutsi (Tecer), Hasan Âli (Yücel), Rıfki Melül (Meriç) gibi isimlerin yanında Hilmi Ziya, Muhyiddin Râif (Yengin), Mehmet Sıtkı (Akozan), Nejat Tefvik gibi şiirleri dergi yapıları arasında kalmış şairler de söz konusudur. Dergide 13. sayıdan sonra şiir yayımlanmamıştır.

Mihrab'da önemli yer tutan yazı dizilerinden, İbn Tufeyl'in felsefî roman olarak takdim edilen *Hay b. Yakzân* adlı eserinin Babanzâde Reşid tarafından yapılan tercümesi 3-22. sayılar arasında toplam seksen dört sayfa olarak tefrika edilmiştir. Mehmet Emin'in medreselerin tarihiyle ilgili yazılarıyla (sy. 2, 5, 6) Ahmed Hikmet'in "On Birinci Asr-ı Hicrî'de Türk Menâbi-i İrfânı" başlıklı yazı dizisi de (sy. 19-24) medreselerin asırlar içe-

risinde yüklendiği misyonla gelinen noktadaki fonksiyonlarının birbirinden tamamen farklı olduğunu, medreselerin tarihî misyonunu kaybettiğini ve Batı'ya açılmada ilgisiz kaldığını dikkatlere sunan yazılardandır.

Mustafa Şekip'in İslâm sanat ve edebiyatıyla ilgili seri yazıları, Hilmi Ziya'nın Anadolu tarihinin dinî ve ruhî hayatında Burak Baba ve Geyikli Baba, Orta Asya'da "Türkmen'in dini" gibi tarihî şahsiyet ve olayların temelinde yatan felsefeyi izah eden yazıları, Yusuf Ziya'nın birinci sayıdan başlamak üzere "İslâm Filozofları" başlıklı yazısı ile Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl'ün hayatı, eserleri, fikirlerinin tahlihi ve değerlendirilmesine dair yirmi sayı boyunca yayımlanan yazıları, Ziyaeddin Fahri'nin sosyolojinin tarihî seyri ve özellikleri, diğer ilimlerle münasebetleri, İbn Haldûn'un konuya bakış açısını açıklayan "İçtimâiyat" başlıklı seri yazısı dergideki başlıca yazı dizilerindedir. Mehmet Şerefettin'in "Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin" yazı serisi ise (sy. 21-24) tarihte cereyan eden önemli bir hadisenin, 1923'lü yıllarda çeşitli dergi ve gazetelerde tartışılması esnasında olayın arka planını aydınlatmak için kaleme alınmıştır. Mehmet Ali Aynî'nin "İçtimâiyat Dersleri" de sosyolojiye dair değerlendirmeleri ihtiva eden yazılardır.

Mihrab, başlığı altındaki "ahlâkî, içtimâî, felsefî, tarihî, edebî" ibaresine rağmen felsefe ve sosyoloji ağırlıklı bir dergidir. Türkiye'de maddeci ve ruhçü görüşlerin mücadelesi bağlamında ruhuçü dünya görüşüyle yayın hayatına atılan dergi bir imparatorluğun tasfiyesi, aynı zamanda Cumhuriyet'in ilânı ile girilen yeni bir yolun kavşak noktasında modern hayatla geleneğin birbirini tamamlamasını sağlama eğilimindedir. Siyasal ve sosyal olayların gergitleri arasında yürümeye, büyümeye çalışan dergi ikinci yılına yeni ve dopdolu bir yayın politikasıyla girmişse de okuyucu ve abonelerin gerekli ilgiyi göstermemeleri sebebiyle yayın hayatına son vermiştir. *Mihrab* dergisi üzerinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans tezleri yaptırılmış, ayrıca İstanbul Üniversitesi'nde Ayşe Ercan ve Selçuk Üniversitesi'nde Ömer Faruk Akbaş tarafından birer yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.). Dergi koleksiyonu Seyfettin Özege Kitaplığı (Erzurum), Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Mihrab, sy. 1-28, İstanbul 1339-41, tür.yer.; Ayşe Ercan, *Mihrab Mecmuasının Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi* (yüksek lisans tezi, 1990), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ömer Faruk Akbaş, *Batılılaşma ve Din: Mihrab Dergisi Örneği: 1923-1924* (yüksek lisans tezi, 2001), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa Kara, "Tan-zimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar", *TCTA*, IV, 992.

ERDOĞAN ERBAY

MİHRAB (المحراب)

İslâm sanatında
cami, mescid ve namazgâhlarda
kibleyi ve imamın namaz kıldırırken
duracağı yeri gösteren mimari eleman.

Arapça'da "saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, hıristiyan azizlerinin heykel hücre-si, çardak, oda, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş tarafı, en şerefli kısmı" gibi karşılıkları bulunan **mihrab** kelimesi, zamanla camilerde imamın durduğu yer için kullanılmıştır. Kelimenin "çatışmak ve savaşmak" anlamlarındaki **harb** kökünden türediği, bunun da işaret edilen önemli yerlere ulaşmak veya bunları korumak ve savunmak için büyük çaba gösterilmesi ve savaşılmasıyla irtibatlı olduğu söylenmiştir (Zemahşerî, I, 273; Münâvî, s. 642). *Mihrab* kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de dört yerde geçer. Bunlardan üçünde (Âl-i İmrân 3/37, 39; Merjem 19/11) Hz. Zeke-riyyâ'nın mâbeddeki özel mekâna giriş-çıkışından ve orada namaz kılışından diğerekinde ise (Sâd 38/21) Hz. Dâvûd'un mâbeddeki özel bölmesinden ve aralarında ki ihtilâfî çözmesi için iki kişinin ona gelişinden söz edilir. Âyetlerdeki mihrabın mâbedde (Beytülmakdis) hususi bir mekânı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Sebe' süresinin bir âyetinde geçen (34/13) ve mih-rabın çoğulu olan **mehârib** "yüksek ve ihtişamlı binalar, korunaklı yüksek mekânlar, kaleler, saraylar, mâbedler" gibi mâ-nalarla açıklanmıştır. İbn Âşûr, İslâm'ın ortaya çıkışı esnasında Araplar'ın mihra-bı yahudi ve hıristiyan kültüründeki kur-ban mahalli (mezbah, sunak) anlamında kullandıklarını, mescidlerdeki özel yer anlamının muhtemelen I. (VII.) yüzyıldan son-rasına ait bir gelişme olduğunu belirtir (*Tefsîrû t-Tahrîr ve' t-tenvîr*, XXII, 160-161; mihrab kelimesinin etimolojisi ve mânaları hakkında açıklamalar için bk. Zerküşî, s. 364; Whelan, s. 373-392; Serjeant, XXII [1959], s. 439-444).